

Оксана Денисюк
(Умань)

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ (за матеріалами фольклорної практики в селах Уманського району Черкаської області)

Розуміння власної національної належності особливої ваги набуває у наші дні, коли глобалізаційні процеси, що охопили світ, реально загрожують знищенням національних культур.

На необхідності вжити заходів, щоб зберегти численність і різноманітність культур та простежити за тим, щоб у світі панував дух рівноправного партнерства й солідарності, наголошував на 31 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка відбулася в Парижі у 2001 році, Коїтіро Мацура, відомий політик і колишній заступник міністра іноземних справ Японії [2, с. 4].

Досягти цієї мети можна лише за умови виховання підростаючого покоління на засадах народної педагогіки, на ґрунті національної культури, щоб молодь виразно й глибоко відчувала належність до певної нації [1, с. 5].

Дослідник Р. Кирчів вважає, що «весь масив традиційно-побутової культури етносу – це складний діахронний і багатогалузевий комплекс надбань виробничої і духовної діяльності народу, виражених у конкретних матеріальних, обрядово-звичаєвих, художньо-словесних і мистецьких реаліях, віруваннях, філософсько-світоглядних і побутово-правових установках та знаннях, традиційних стереотипах поведінки, моралі, етики, сімейного і громадського побуту тощо» [3, с. 7].

У праці «Із фольклорних регіонів України» Р. Кирчів наголошує на необхідності і важливості вивчення «регіональних підрозділів традиційно-побутової культури» та виданні «збірників фольклорних записів з окремих регіонів і місцевостей, у проведенні регіональних експедицій, групуванні архівних зібрань фольклорних матеріалів», оскільки «фольклорна традиційна культура у своєму конкретному наповненні завжди регіональна і локальна, що в своєму функціонуванні і розвитку вона пов'язана з певним просторово обмеженим середовищем, і є локальною художньою культурою» [3, с. 8–10].

Тому надзвичайно актуальними стають дослідження регіональних особливостей традиційно-побутової культури, які віддавна привертати увагу вчених – лінгвістів-діалектологів, етнографів, мистецтвознавців, фольклористів.

Метою нашого дослідження стало:

1) дослідити роль і значення фольклорної практики у підготовці студентів до майбутньої педагогічної діяльності;

2) проаналізувати та узагальнити матеріали, зібрані під час фольклорної практики у сс. Текуча та Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області.

Дослідженням регіональних особливостей усної народної творчості займалися такі вчені: В. Гнатюк, Б. Грінченко, К. Квітка, Ф. Колесса, А. Кримський, Г. Купчанко, О. Роздольський, П. Чубинський, І. Франко, В. Шухевич, Д. Яворницький.

Фольклор Уманщини збирали та вивчали В. Гнатюк, О. Діденко, В. Доманицький, Н. Кочережко, В. Мицик, М. Мицик, Т. Фіалко, П. Чубинський, Х. Ящуржинський.

Особливості звичаїв, побуту та фольклору історичної Уманщини знайшли своє відображення у працях О. Воропая, С. Килимника, В. Милорадовича, Г. Танцюри, Н. Сивачук.

Н. Сивачук зазначає, що життєдайним джерелом, яке несе знання про наших попередників, є фольклор, який вбирає в себе мудрість і знання народу, забуті ним впродовж тривалого соціального досвіду. У ньому кожне слово – змістовне, щиросердне, правдиве, таке, що пройшло випробування долею та досвідом цілих поколінь і передавалось від старшого до молодшого, пропагуючи високі моральні норми й естетичні ідеали. У творах українського фольклору знайшли відображення світоглядні уявлення народу, його художнє мислення, філософія і педагогіка. Тому фольклорне виховання – домінанта національного виховання [5, с. 16].

Безпосереднє ознайомлення студентів з народною творчістю відбувається під час фольклорно-етнографічних практик.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини створено науко-водослідну лабораторію «Етнологія Черкаського краю», керівником якої є кандидат педагогічних наук, професор Н. П. Сивачук. Співробітники лабораторії щороку виїжджають зі студентами у фольклорно-етнографічні експедиції, під час яких вони вчать «бачити сучасний стан усної народної творчості й усвідомлюють специфіку побутування фольклору у даній місцевості, встановлюють причини, що впливають на деформацію фольклорної традиції» [5, с. 17]. Спілкуючись з жителями села, студенти ознайомлюються з багатством не тільки матеріальної, а й духовної культури, з побутом селянської родини, дозвіллям.

Значна частина студентів педагогічного вузу – міські жителі, тому вони здебільшого погано знають життя сучасного села. У їхній уяві село – це тільки корови, кози, кури, свині, старі будинки, а мешканці села – не досить освічені, примітивні люди.

Під час фольклорної практики студенти мають можливість поринути у благословенну стихію мови наших предків, причаститись музикою материнської діалектної мови, засвоїти безліч фразеологізмів, привітань, побажань, зразків віншування, традиційних формул національного етикетного мовлення, які збагатять мову майбутнього вчителя, піднімуть її до рівня «явища космічного» [4, с. 120].

Н. Сивачук зазначає: «Відвідування респондентів, знавців народної творчості, талановитих виконавців, спілкування з ними, проживання в одному соціумі, участь у сільськогосподарських роботах поряд з ними, спостереження народних свят і буднів знайомлять студентів з побутом села, його культурою, духовністю, дозвіллям, що є важливим, особливо якщо в перспективі студент буде працювати на селі» [5, с. 19].

Хотілося б відзначити, що зазвичай жителі села легко ідуть на контакт, їм надзвичайно приємно, що студенти їх уважно слухають, записують кожне слово, щось перепитують, радяться. Однак останнім часом стала зникати гостинність і відкритість сільських жителів, до якої ми звикли за період проведення таких практик, а це більше 10 років.

У 2003 році проводилася фольклорна практика у сс. Текуча та Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області.

Нашими респондентами стали жительки с. Текуча: Катерина Василівна Полька (1939 р. н.), Валентина Олександрівна Тю-

тунник (1937 р. н.), Наталія Апатіївна Коржовська (1925 р. н.), Євгенія Іванівна Ремежняка (1927 р. н.), Параска Василівна Сучак (1939 р. н.), Килина Артемівна Стеценко (1912 р. н.).

Опитували ми і дітей, щоб дізнатися, які загадки, казки, ігри побутують у селі зараз: від Марії Поненко (1993 р. н.) записано чотири загадки, дві скоромовки, дві дражнилки; від Ганни Оратівської (1991 р. н.) – шість загадок, дві лічилки; від Жанни Поненко (1993 р. н.) – 13 загадок, три лічилки; від Світлани Зозульни (1991 р. н.) – 13 загадок, одну лічилку; від Віталія Максимчука (1987 р. н.), Наталки Сучак (1992 р. н.) записано 23 загадки, чотири гри («Жмурки», «Квач», «Равлик», «Рука»); від Ольги Манчук (1994 р. н.) зафіксовано п'ять лічилок, сім дражилок.

Від К. В. Польки та В. О. Тютюнник нами було записано 28 пісень, 26 ліричних пісень та балад, дві жартівливі пісні, 21 загадку, оповідання про вовкулаку.

Наведемо його повністю.

«Моя мама, Блоха Наталя Єфремівна, 1901 р. н., розповідала, що її дядько Серветник Давид був вовкулаком. Про це знало все село. Її батько Серветник Юхрем помітив ще замолоду, що періодично його брат Давид десь зникає. Одного разу він пішов за братом і побачив, що той вийшов за село, в поле і там, піднявши голову вгору, завив, страшнострашно. Тут же з різних боків то там, то там йому відповіли вовчим виттям. Батько злякався і втік додому. А потім запитав у брата, що він робив вночі в полі? Той зізнався, що він вовкулака. Через якийсь час про це дізналася сільська молодь. І хлопці почали просити його показати, як він перетворюється на вовка. Давид погодився, однак попередив, що як тільки він стане вовком, щоб ті тікали, бо він не може володіти собою. Він перетворився на вовка, і хлопці, злякавшись, розбіглися. А через якийсь час Давид зник, і ніхто не знає, де він дівся. Чи його вбили, чи він сам пішов? Ніхто того не знає»¹.

Цікаво, що підтвердження цієї інформації ми отримали від жінки, яка мешкає майже на іншому кінці села – від Наталки Трохимівни Розборської, 1892 р. н. Від неї ж нами зафіксовано одну легенду («Легенда про Великомученика Юрія Зміборця»), одну оповідь про вовкулаку та 23 загадки.

Наталка Трохимівна пригадала, що її батько, згадуючи своє дитинство, розповідав: «Ми були малими, а в нашому селі був

один чоловік Давид, від був вовкулаком. І ось одного разу ми вирішили глянути на нього. Підкралися за ним. Він вийшов у поле, став навколішки і почав вити, задерши голову. Потім повернувся, глянув в нашу сторону і як кинеться, а ми навтьок. Добігли до старезної хати і ледве встигли вскочити, закривали двері прямо перед його мордою. А він почав ходити коло хати. До ранку ми сиділи ні живі, ні мертві. Батьки нас почали шукати, але в цей край села вони навіть і не подумали йти. Добре, що раніше у хатах вікна не били, як зараз, бо з'їв би їх той вовкулака, то й мене б в світі не було. Вранці він пішов. А хлопці навтьоки додому. А вдень дядько Давид спіймав їх та й каже: "Що ви, хлопці, робите? А якби ви не встигли втекти. Нашо мені гріх на душу чіпляти. Я не володію собою. З'їв би чи роздер би. Ніколи так не робіть. Не треба вам того". А потім він десь дівся»².

Отже, спочатку ми зафіксували оповідь про вовкулаку, який колись мешкав у селі, а потім знайшли його родину і дізналися справжнє ім'я – Серветник Давид, на жаль, рік народження та його доля залишилися невідомими.

Від Наталії Апатіївни Коржовської (1925 р. н.) записано 17 ліричних пісень; від Євгенії Іванівни Ременяки (1927 р. н.) зафіксовано 13 ліричних пісень; від Параски Василівни Сучак (1939 р. н.) – 16 ліричних та одну весільну пісню; від Галини Миколаївни Сакал (1944 р. н.) записано одну щедрівку, дві купальські та одну зажинкову пісню, а також повністю зафіксовано весільний обряд.

Надзвичайно мало в селі записано обрядових пісень, тому ми їх наводимо у статті.

Наша Меланка господиня... / двічі
 На синім морі ложки мила. / двічі
 Ложку, тарілку упустила. / двічі
 Тоненький хвартух замочила. / двічі
 Повій, вітре, ярюм, ярюм,
 Висуши хвартух крайом, крайом. / двічі
 Повій, вітре, долиною,
 Висуши хвартух серединкою. / двічі
 Повій, вітре, буйнесенький,
 Висуши хвартух тонесенький. / двічі
 Щоб матінка не впізнала,
 Щоб шельмою не назвала. / двічі
 Добрий вечір!³

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Наше Купайло з верби, з верби,
 А ти, Іване, прийди, прийди.
 Як не прийдеш дивитися,

Не дочекаєш женитися.
 Як не прийдеш вінки брати,
 Не дочекаєш жінки й мати⁴.

***

Ой на Купала,
 Ой на Купайла вінки
 в'ються,
 За ту дівку хлопці б'ються.
 Ой не бийтеся, нема за що.
 Вона гарна та й ледащо⁵.

ЗАЖИНКОВА ПІСНЯ

Зажинки, пане, зажинки...
 Зажинки, пане, зажинки.
 Хотять твої женчики горілки,
 Хотять твої женчики горілки.
 Ой не так же женчики, як женці.
 Що сажали панові пшениці,
 Що сажали панові пшениці⁶.

Отже, у с. Текуча переважно побутують ліричні пісні, частково зберігся весільний обряд, інших обрядових пісень майже немає, принаймні їх знавців ми не виявили.

Та найбільше нас вразила інформація, отримана від Килини Артемівни Стеценко. Вражає грамотність цієї жінки, яка до школи ходила лише три дні. В її хаті немає ні радіо, ні телевізора. Її донька, Марія Данилівна Сова (1930 р. н.), пояснює: «Мама думають, що це від нечистого, того й радіо не дозволяють». Тому й фотографуватися Калина Артемівна відмовилася категорично.

Хата Килини Артемівни була побудована в 1907 році її батьком. В одній з кімнат на стіні висить домотканий килим, на якому виткано: «СЕЙ КЫЛИМЬ ПАМЯТЬ АГАПИИ. Х. 1909 Г.». Килим виткав батько Килини Артемівни. У них був верстат, і він на ньому залюбки працював. Та це тільки частина килима. Він був удвічі більшим. Старий Артемій виткав килим для двох доньок одночасно, щоб не забували одна одну. І коли ті повиходили заміж, він розрізав килим навпіл. Кожна донька отримала частину з ім'ям сестри (Килина – з ім'ям Агапії, а Агапія – з ім'ям Килини).

Пригадала жінка навіть кілька колискових пісень, що їх співала мати:

Котусь сірий,
 Котусь білий,
 Не ходи по хаті,
 Не буди дитяти.
 Котусь буде воркотать,
 А дитина буде спать.

Спи з Богом,
Спи з Христом,
Спи з Христом,
З ангелом!
Сонце зійде –
Розбудим тебе...

Ходить дрімота коло плота,
А сон коло вікон.
Питається сон дрімоти:
– А де будеш ночувати?
– А я буджу ночувати
В Іванові хатині,
Де є мала дитина.

Ходить дрімота коло плота,
А сон коло вікон.
Питається сон дрімоти:
– А де будеш ночувати?
– Де хатина тепленька,
Де дитина маленька,
Туди підем ночувати
І дитини колисати.

Ходить дрімота коло плота,
А сон коло вікон.
Питається сон дрімоти:
– А де будеш ночувати?
– Де хатина тепленька,
Де дитина маленька.
Ти ляжеш в ніжках,
А я ляжу в головах;
Ти будеш дрімати,
А я буду присипляти,
Щоб сало – не плакало,
Щоб росло – не боліло
На головоньку, на все тіло.

Ее-ее, коти два,
Сірі-білі обидва,
То по лужку ходили,
Та пташечки ловили,
А пташечку на юшечку,
А пір'ячко в подушечку⁷.

Згадуючи своє дитинство, Килина Арте-
мівна пригадала, як і чим вони гралися: «Як
дітьми були, так і гралися. Дарма що багато
роботи було. У землі виривали хатинку. Із
землі же робили піч, стіл, ну і все хатне на-
чиння. Як були менші, ляльками гралися,
було з огірка ляльку зробимо чи з трави скру-
тимо. Жмуток трави візьмемо, перегнемо
навпіл, частинки менші в сторону відігне-
мо, травою скрутимо – це ручки, інші внизу
розділимо, скрутимо – то ніжки, а зверху, де
зігнуто, теж на трішки відступимо, закрути-
мо – то голова, і граємося. А було ще з ткані

робили. Брали лоскуток, які мама дозволить,
крутили качалочку, перегнули так, як і траву,
другою, цвітною лоскуткою запеленали, як
дитину, зверху хусточку приробили, вугли-
ком личко намалювали і граємося, але то вже
дорога лялька, такою ми гралися не один рік.
А старші ставали, то вже на вулицю виходи-
ли. Там грали вже в інше. Ми багато співали
і танцювали. Був такий “Кривий танець”. Так
його не кожна дівчина може вивести. Танцю-
ють його так. Вбиваються три кілка в землю,
а дівчина-ведуча має їх обвести так, щоб по-
тім утворилося кільце. Я поки дівувала, весь
час водила. В одній получалося. А поки виво-
димо, співаємо:

Ой як я по садочку ходила!
Ой як, як! Ой так, так!
Ой як я за нелюбом тужила!
Ой як, як! Ой так, так!
Ой як, як за миленьким виглядати!
Ой як, як! Ой так, так!
Ой як, як миленькому двері відчиняти!
Ой як, як! Ой так, так!
Ой як, як миленького пускати!
Ой як, як! Ой так, так!

Це не вся пісня. Далі не помню. Співали
ще “Кривого танцю не введем...”, та не пом-
ню музики і слова не всі, співати не буду».

Від К. А. Стеценко ми зафіксували коляд-
ку, яку співав її батько:

Гречная панна пшеницю жала.
Ой дай, Бог, їй же! / двічі
Ой жала, жала, не спочивала.
Ой дай, Бог, їй же!
Прийшло до неї три кавалери.
Ой дай, Бог, їй же!
І беруть її в жнива з собою.
Ой дай, Бог, їй же!
– Не беріть мене в жнива з собою.
Ой дай, Бог, їй же!
Візьміте мене з батькова подвір'я.
Ой дай, Бог, їй же!
В мого батенька три стороженьки.
Ой дай, Бог, їй же!
Перші сторожа – батенько стола.
Ой дай, Бог, їй же!
Другі сторожа – мати порога.
Ой дай, Бог, їй же!
Треті сторожа – братець-ворітець.
Ой дай, Бог, їй же!
Батенько стола чаші сповняє.
Ой дай, Бог, їй же!
Мати в порогах рушнички дає.
Ой дай, Бог, їй же!

Братець-ворітець коня сідлає.
Ой дай, Бог, їй же!
За тим же словом будьте здорові.
Ой дай, Бог, їй же!
Ой будьте же здорова, гречная панна.
Ой дай, Бог, їй же!
Гречная панна – панна Галя.
Ой дай, Бог, їй же!
На ції святки святкуй же здорова.
Ой дай, Бог, їй же!
Других у Бога дожидай здорова.
Ой дай, Бог, їй же!
Не сама з собою, а з отцем, з ненькою.
Ой дай, Бог, їй же!
З Ісусом Христом, зі святіш божеством.
Ой дай, Бог, їй же!⁸

Як бачимо, це дійсно стара колядка, і ті образи, що використовуються в ній, потребують подальшого дослідження.

Розповіла Килина Артемівна і про звичай посівання. «Посівають на наступний день після Маланки, на Василя. Посівають тільки хлопці, дівчат ні-ні. Моя бабуся казали, що першого посівальника треба посадити на порозі, і тоді цілий рік курки будуть нестися.

А ще був такий звичай, як влітку посуха. Дощів довго нема, то беруть зілля, те, що на Трійцю святять і по хаті розвішують. То його не викидали ніколи, а засушували і ховали. А як посуха чи ще щось треба, там голова болить чи ноги, то його використовували. Як посуха, то жінки збиралися і йшли до ставка, і кидали на нього, на воду, зілля. Поки верталися додому, вже йшов дощ. І я, і моя мама те робили. Завжди так було.

А як голова чи ноги болять – то зілля варили і ним полоскали чи ноги, чи голову, ну що болить. Кажуть, помагало. Я це не пробувала. Казати не буду».

Наведена у статті інформація є тільки частиною майбутнього дослідження, яке готується автором, де будуть представлені повні тексти пісень та описи обрядів, спогади про життя, записані від наших респондентів.

Отже, проаналізувавши сучасний стан фольклору на досліджуваній території, можемо дійти таких висновків:

– загальна жанрова структура в нині побутуючому фольклорі в сс. Текуча та Коржова Слобідка відбита неповністю (деякі жанри перебувають на грані відмирання, а окремі не поширені зовсім);

– необрядова пісенність збереглася набагато краще, ніж обрядова, що зумовлене зникненням самих обрядів.

Література

1. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях. – К. : Веселка, 1993. – 271 с.
2. Канаєв Н. М. Глобалізація як загроза культурному різноманіттю і соціально устійчимому розвитку // Філософія освіти. – 2002. – № 2. – С. 3–15.
3. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й статті. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2002. – 350 с.
4. Мовчан П. Ми: касетна свідомість чи самоусвідомлення // Мова – явище космічне : есе, літературно-критичні статті. – К. : Всеукр. т-во «Промісвіт», 1994.
5. Сивачук Н. П. Фольклорна практика / Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – 2-ге вид. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2008. – 68 с.

Примітки

¹ Записав 27 червня 2003 року Андрій Серов від Катерини Василівни Польки, 1939 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

² Записав 25 червня 2003 року Микола Єрмак від Наталки Трохимівни Розборської, 1892 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

³ Записав у 2003 році Микола Єрмак від Галини Миколаївни Сакал, 1944 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

⁴ Записав 27 червня 2003 року Микола Єрмак від Галини Миколаївни Сакал, 1944 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

⁵ Записала 29 червня 2003 року Наталя Рибчак від Галини Миколаївни Сакал, 1944 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

⁶ Записав 27 червня 2003 року Андрій Серов від Галини Миколаївни Сакал, 1944 р. н., у с. Текуча Уманського р-ну Черкаської обл.

⁷ Записано 29 червня 2003 року від Килини Артемівни Стеценко, 1912 р. н., у с. Коржова Слобідка Уманського р-ну Черкаської обл.

⁸ Записав 9 липня 2003 року Микола Єрмак від Килини Артемівни Стеценко, 1912 р. н., у с. Коржова Слобідка Уманського р-ну Черкаської обл.